

MISIR MİTOLOJİSİ

Tanrılar, Dinler ve Kozmik Mitler

W. Max Müller

Çevirmen

Cemal Can Tarımcıoğlu

İçindekiler

Önsöz	7
Giriş	10
Birinci Bölüm	
Yerel Tanrılar	17
İkinci Bölüm	
Güneşe Tapınma	25
Üçüncü Bölüm	
Doğayla İlişkili Diğer Tanrılar	35
Dördüncü Bölüm	
Bazı Kozmik ve Kozmojenik Mitler	67
Beşinci Bölüm	
Osiris Dairesi	90
Altıncı Bölüm	
Osiris Mitlerine Atıfta Bulunan Bazı Metinler	119
Yedinci Bölüm	
Diğer Başlıca Tanrılar	127
Sekizinci Bölüm	
Yabancı Tanrılar	150
Dokuzuncu Bölüm	
Hayvan ve İnsanlara Tapınma	156
Onuncu Bölüm	
Ahiret İnancı	170

On Birinci Bölüm	
Ahlâk ve İnanç	181
On İkinci Bölüm	
Büyü	195
On Üçüncü Bölüm	
Mısır Dininin Gelişimi ve Yayılması	210

Önsöz

Bu çalışma, çokça ele alınmasına rağmen alanının en iyisi bilim insanları tarafından bile yüzeysel bir şekilde incelenebilen devasa bir konunun, konuyla ilgili malzemenin sınırsız ve zorlu olmasından dolayı yalnızca bir taslağını sunabilir. Bu meselenin en ince ayrıntısına kadar ele alınabilmesi için ciltler dolusu kitaba ve ömür boyu sürecek bir hazırlığa ihtiyaç vardır.

Asıl zorluk, bir dinin sınırları çizilmiş herhangi bir öğreti sistemine dayanmadan var olabileceği ve yalnızca oldukça çeşitli ve genellikle birbiriyle çelişen sayısız yorumdan ibaret olduğunu modern zihinlere açıklamaktadır. Öğretinin bu belirsiz yapısı, gelenek yoluyla aktarılırken artmaktadır. Mitolojinin yalnızca küçük bir parçası eksiksizdir. Elimizde bu görüşlerden birini riskli bir şekilde yeniden oluşturma girişimi için bir araya getirilmesi gereken, dağınık halde bulunan pek çok anlatıdan başka bir şey yoktur. Bunun yanı sıra benzer bir şekilde, muazzam bir epigrafik malzeme de bu zorluğun bir sebebidir ve bu malzeme tabiatı gereği oldukça karmaşıktır. Az önce ima edildiği üzere şimdiye kadar Mısır dini üzerine yapılan bütün çalışmalar yalnızca kılavuz niteliğindeki çalışmalardır. Şimdiye kadar bu dinin ayrıntılı bir tasviri neredeyse yazılamamıştır.

Daha önemsiz bir diğer sorun ise eski Mısır dilindeki kelimelerin ve isimlerin Latin harflerine dönüştürülmesi meselesi-

dir. Bunların büyük bir kısmı genellikle kısaltılarak yazılmıştır. Bu yüzden elimizde bu kelimelerin telaffuzuna dair bir ipucu olmadıkça özellikle sesli harflerin telaffuzları belirsizliğini her zaman koruyacaktır. “St.” kısaltması (“street”)¹ İngilizce bilmeyenler için telaffuzu hakkında herhangi bir ipucu vermeksizin “yol” gibi bir anlam ifade etmektedir. Yabancılar kelimenin set, sat, seta, sota şeklinde mi yoksa este, usot şeklinde mi telaffuz edildiğini tahmin etmekte zorlanacaklardır. Çünkü kısaltmada “street” kelimesinin doğru telaffuzu hakkında kesinlikle hiçbir ipucu bulunmamaktadır. Eski Mısır dilindeki kelimelerin büyük bir kısmı yalnızca bu şekilde bilinmektedir ve pek çok durumda bu kelimelere telaffuz edilebilmeleri için gelişigüzel bir şekilde sesli harf vermek durumunda kalmaktayız. Bu yüzden Newet, Neyewet veya diğer gelişigüzel denemelerdense, Nut gibi galatı-meşhur bir kullanımı tercih etmenin daha iyi olacağını düşündüm ve hatta Doğu yazı sistemlerine yabancı okuyucular için telaffuzu zor olabilecek başka bir yerde basitlik için doğruluktan ödün verdim. Sözelimi, Sekhauit ve Uzoit kelimelerinin S(e) kh}ewyet, Wezoyet şeklinde yazılmasının daha doğru olacağı ve e harfinin, asıl sesli harf bilinmediğinde sıklıkla bir dolgu gibi kullanıldığı unutulmamalıdır.

Kimi zaman geç dönem Mısırlıların, bozulmuş hiyeroglifleri yanlış okuduklarına rastlayabilmekteyiz; ancak çoğu zaman telaffuzdaki farkın az da olsa önemli olduğunun bilincinde olsak bile bu yanlış telaffuzları kullanmaya devam etmek zorunda kalmaktayız. Bütün bunlar herhangi iki Mısır bilimcinin, kendi transkripsiyonları üzerinde niçin nadiren anlaşıklandı açıklamaktadır. Çaresizce, gelenekselleşmiş eski transkripsiyon yöntemlerini tercih ederek bu zorlukların üstesinden gelmek yerine bunlardan kaçınmaya çalıştım.

Kh harfi çeviride İskoçça veya Almancadaki *ch* ile karşılanmaktadır; *h* harfi gırtlaktan gelen, kaba, hırıltılı, gırtlaksı bir sese sahip sessiz bir harftir; *q*, boğazın derinlerinde oluşan vurgulu

1 Sokak (ç.n.)

bir *k* sesidir (İbranicede **ק**); ‘ işaretli, gırtlaktan patlayan garip bir sestir (İbranicede **כ**); **ט**, t harfinin hışırtılı halidir (Almancadaki *z*); *z*, Sami dillerindeki vurgulu **ש** harfinin (İbranicede **שׁ**, Mısır dilinde tek bir harfle karşılanamayan **ş** sesi gibi) Mısır diline özgü telaffuzu yerine oldukça yanlış olarak kullanılmaktadır.

Mısır tarihine yabancı olanlar için Mısır tarihinin başlıca bölümlerinden (ara dönemleri es geçerek) bahsetmek yeterli olacaktır: Eski Krallık (birinci-altıncı hanedanlar) yaklaşık olarak MÖ 3400 ile 2500 arası, Orta Krallık (on birinci-on üçüncü hanedanlar) yaklaşık olarak MÖ 2200 ile 1700 arası, Yeni Krallık (on sekizinci-yirmi altıncı hanedanlar) yaklaşık olarak MÖ 1600 ile 525 arası.

Kitaplardan doğrudan alınmayan resimler kızım tarafından çizilmiştir. 13. ve 65. figürler (b) benim malzemelerim arasındaki kutsal Mısır böceğinden alınmıştır.

Her ne kadar Mısır Mitolojisi hakkındaki sunumumda kısa ve öz olmaya çalıştıysam da çalışmam çok sayıda orijinal araştırmayı içermektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmaların vurguladığından daha çok şu iki ilkenin üzerinde durmaya çalıştım: (a) karşılaştırmalı bir bakış açisi: Mısır dini genel olarak kabul edildiğinin aksine kesinlikle izole değildi; (b) diğer pek çok dinde olduğu gibi Mısır dininin öğretisi, dini metinlerden çok dini sanatta kendisini ifade edecek büyük bir yer bulmuştur. Bu yüzden modern yorumlamalarda Mısır resimlerinden daha çok istifade edilmelidir. Dolayısıyla kitaba iki açıdan güveniyorum. Birincisi, bu konu hakkında güvenilir bir bilimsel çalışmaya duyulan acil ihtiyacı dolduracaktır. İkincisi, yeni nesillere aktarılan Mısır'ın en ilgi çekici mirasının daha iyi anlaşılması yolunda bilim insanlarının kullanabileceği bir eser olacaktır.

Pennsylvania Üniversitesi

Eylül, 1917

W. MAX MÜLLER

Giriş

Mısır dini, yaklaşık iki bin yıldır Batı'nın ilgisini çekmektedir. Yerel halklar atalarının inançlarına güvenlerini kaybettiklerinde Mısır'ın "bilge rahipleri"ne yöneldiler ve "Mısır'ın bilgeliği"ne duyulan hürmet, bütün pagan dinlerin çöküşünden sonra bile varlığını korudu. Bu hayranlık, Napolyon'un Mısır seferinin bir zamanlar Nil Nehri'nin kıyılarında gelişen olağanüstü medeniyetin azametini ortaya çıkarmasıyla dikkate değer bir şekilde arttı. Bu yüzden günümüzde pek çok insana bir Mısır tapınağı, dini mistisizm için çok uygun bir mabet olarak gözükmektedir. Ayrıca insan zihninin en derin düşüncelerinin ve en iyi ahlakın, dikilitaşların veya sfenkslerin üzerindeki grotesk² hiyerogliflerde saklı olduğu düşünülmektedir.

Bununla birlikte bu yaygın etkinin temelini oluşturan iki düşünce de oldukça yanlıştır. Bunlardan ilki, bir milletin böylesine muhteşem ve çok yönlü bir medeniyeti tesis eden dini düşüncesinin, mimaride, sanatta ve benzer alanlarda ortaya konulmuş olanlarla paralellik arz ettiğini ima etmektedir. Bununla birlikte bu aşırı saygının başlıca sebebi, klasik paganizmin mes-

2 Bir araya gelmeyecek durumları ilginç bir şekilde birleştirerek abartılı bir güldürme tarzının adı olan grotesk, mimari açısından da gene benzer şekilde insan, hayvan ve bitki figürlerinin abartılı bir şekilde birleşmesinden oluşan süsleme tarzını ifade etmektedir. (ç.n.)

netsiz önyargısıdır. Günümüz okuyucularının bu inanca körü körüne kıymet verilmesine karşı dikkatli olması gerekiyor. Zira bu hürmet büyük ölçüde, aşırı tutuculuğuyla birlikte akılla kesinlikle bağdaşmayan Mısır dinine dayanmaktadır. Putperestliğin yok olma endişesi bile çok sayıda tanrıyı ve onların çelişkili işlevlerini mantıklı bir sisteme girmeye zorlayamadı veya Mısır inancının hayvanlara tapınmak gibi taraflarına makul açıklamalar getiremedi. Hıristiyan misyonerleri ise bu özellikleri, ahmaklığın en somut örnekleri veya kâfir öğretilerinin şeytani çılgınlığı olarak gördüler. Ancak anlaşılmazlık her zaman dini zihinlere oldukça cazip gelmiştir. Ayrıca ilk Hıristiyan savunucularının bu inancı makul hale getirmek için yaptıkları çağrılar, binlerce yıldır yerel gelenekler tarafından destek görmeyen Nil Vadisi'nin dışındaki bölgelerde bile İsis ve Osiris inancını tümüyle güçbela ortadan kaldıracaktı. Mısırlıların dinlerini makul bir sistem içerisine sokma konusunda tamamıyla aciz oluşları Hıristiyanlık sonrası Romalılara, onların derin bir gizem içerisinde olduklarını en iyi gösteren kanıt olarak gözükmüş olabilir ve bu, benzer bir şekilde bazı kişileri halen etkiliyor olabilir. Din tarihi disiplini geliştikten sonra bile bilim insanları, Mısır dinini tarafsızca incelemeler. Bunun yerine sürekli ona gereğinden fazla değer biçmeye çalıştılar. Elbette modern bir araştırmacı tüm bu saçmalıkları fevkalade derin bir mistiklik olarak görme ve pek çok belirsizliğinden dolayı Mısır dinini, tüm dini sistemin tepesine yerleştirme eğiliminde olmayacaktır. Gene de bilim insanları bu dinin kabalığını gerçekmiş gibi ele almakta tereddüt ettiler ve Mısırlıların yüklediğinden daha gizli bir anlam bulmaya çalıştılar. Böylelikle uzunca bir süre bilim “Mısır'ın dini bilgeliği”ni eleştirel bir şekilde incelemeye ve ona gerçekte neyse o şekilde, yani en ilkel çağların büyük bir kısmının ve Mısırlıların yavaş yavaş içinden çıktığı barbarlığın bir mirası olarak davranmaya cüret edemedi.

İlk Mısır bilimciler, Mısır dinini açıklama uğraşına girişmeye cesaret etmediler. Hiyeroglif metinleri yalnızca yarım yama-

lak anlayabildiler. Bu metinleri ilk deşifre eden J. F. Champollion ve Sör J. G. Wilkinson, tanrıların tasvirlerini toplamaktan daha fazla bir şey yapmadı. R. Lepsius, metinlerin özel bölümlerini araştırmak için ilk zayıf girişimlerde bulundu. Fransız Mısır bilimi okulunun ilk temsilcileri J. J. Champollion-Figeac, E. De Rougé ve P. Pierret, firavun dinini bir tür tektanrıcılık olarak açıklamaya çalıştılar. Bu sonucu, oldukça tuhaf bir şekilde “Ulu Kişi”, “Benzersiz” veya “Ebedi” gibi sıfatlardan çıkardılar. Oysa bu unvanlar çok sayıda farklı tanrı için kullanılmaktaydı. Onlara göre saf bir tektanrıcılık, sembolik bir çoktanrıcılığın dış görünüşü altına gizlenmiştir. Bu inancın kökleri bütün bu farklı tanrıların gerçekte yalnızca aynı yüce varlığın değişik tezahürleri olduğuna dayanmaktadır. Böylesi manzaralara bazı anıtlarda rastlandığı da bir gerçektir. Ancak bunları genel bir düşünce veya Mısır dininin aslı olarak görmek tamamıyla hatalıdır. Buna ek olarak dini metinler belirli bir süreç içerisinde keşfedilmiştir. İlgili belgelerin eskiliğiyle doğru orantılı olarak din kendisini ham ve çoktanrıcı bir şekilde göstermektedir. Yani daha eski metinlerde ileri sürülen dini görüşler daha kabataslak ve daha bayağıdır. Çoktanrıcılık veya söylendiği gibi tektanrıcılıkla ilgili bütün bölümler yalnızca, Mısır düşüncesindeki gelişiminin oldukça geç dönemlerini yansıtmaktadır. Dahası bunlar, birkaç ileri görüşlü düşünürün veya şairin istisnai çabalarıydı ve geniş kitlelerin inancını etkilememişti. Son olarak bütün bunlar halen gerçek bir tektanrıcılıktan veya sistemli bir çoktanrıcılıktan oldukça uzaktır.

İlk nesil bilim insanlarından Mısır dininin savunucuları arasında yer alan H. K. Brugsch, Mısır dininin aslında çoktanrıcı olduğunu göstermek için özel bir hevesle çalışmıştır ancak onun çalışmaları ikna edicilikten oldukça uzaktır. Brugsch teorisini savunmak için, çeşitli ilahların geç dönem Mısırlıların yaptığından bile daha cesur tanımlamalar yardımıyla ilahi ilkeyi sekiz ya da dokuz kozmik güç halinde incelemek zorunda kalmıştır. Daha öncesinde Le Page Renouf, ilk dini metinlerin keşfiyle örtüşmeyecek bir şekilde bir panteonun evrensel özelliklerini

vurgulamıştır. Yine de daha öncesinde Lepsius, Mısır çoktanrı-
cılığını güneşle ilgili bir tektanrıcılığın veya henoteizmin³ bo-
zulması olarak yorumlamaya çalışmıştır. Böylelikle ilk Fransız
bilim insanları ile daha sonraki araştırmacılar arasında bir pozis-
yon almıştır. Aynı şekilde yalnızca daha karmaşık kuramsal bir
gelişmeyi göz önünde bulundurarak J. Lieblein da bahsi geçen
bozulmaya vurgu yapmıştır. Ayrıca bazı benzer teoriler, Mısır
çoktanrıcılığının kısmen (ve hatta büyük ölçüde) tektanrıcılık-
tan veya henoteizmden geliştiği görüşünü savunarak veya bütün
tanrılara evrensel bir köken bulmak gibi yanlış bir eğilimle hare-
ket ederek en modern yazarlardan daha nüfuzlu olmaya devam
etmektedir. Ancak tekrardan belirteyim ki daha sofistike düşün-
cenin bazı öğeleri metinlerden derlenebilir olsa bile bu dağınık
izler ne Mısır inanç sisteminin ilk şekline MÖ 3000 tarihinden
önceki metinlerden şimdi okunabildiği gibi dokunmaktadır ne
de bunlar Mısır tarihinin son dönemlerindeki kitlelerin dinine
etki etmiştir. Ne kadar geriye gidersek rastladığımız fikirler de
o kadar ilkelleşmektedir ve bunlarda kesinlikle tektanrıcılığın
izine rastlanmamaktadır. Bu ham düşünceler her daim Mısır'ın
gerçek inancını temsil eden bir kapsamda, insanların din anla-
yışlarında baskın olmuştur.

Mısır dininin esas hamlığını anlamaya yönelik ilk adım, R.
Pietschmann'ın bu inancın kökenini Orta Afrika'nın saf animiz-
mi ve fetişizmiyle tamamen paralel kabul etmeyi teklif etmesiyle
1878 yılında atılmıştır. Pietschmann aynı zamanda, dünyanın
her yerinde böylesi bir dinin büyük ölçüde sihirli bir özellik ka-
zanmak zorunda olduğunu göstermiştir. Bu adımın etkisi çok
büyük olmuştur. Her ne kadar bu fikir çok sayıda itirazla karşı-
lanmış olsa ve halen bazı önyargılı bilim insanları ve bilim dün-
yasından olmayan pek çok kimse tarafından reddediliyor olsa da
din çalışmalarında bu konu hakkında şu anda geçerli olan teori-
nin gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Bu teorinin yayılmasın-
da en çok gayret gösteren yazar, G. Maspero'dur. Maspero'nun

3 Bu terim kitabın yazarı tarafından, bir tanrıya inanırken diğer tanrıların da varlığının kabul edildiği durumları tanımlamak için ortaya atılmıştır. (ç.n.)

çalışmaları, bu inançların kapsamlı bir tasvirini hiçbir zaman yapmamış olmasına rağmen Mısır dini hakkında doyurucu bir bilginin ve anlayışın oluşmasında öncü olmuştur.

Mısır dini hakkında böylesi basit bir görüşe karşı kalıplaşan bu itiraz, Mısırlıların kurmuş olduğu medeniyetle oldukça zıt düşmektedir. Maspero'nun cesurca ifade ettiği gibi, antik Doğu'nun en gelişmiş halkı, yani yalnızca Greklerden hüner açısından aşağı olan bir millet için, dinin bazı siyahi barbar kabileler için olduğu kadar anlamlı olması mümkün müdür? Bununla birlikte medeniyetin gelişimi dini düşünceyle nadiren paralellik arz eder. Sözgelimi muhteşem Çin medeniyeti, yerel dininin son derece ilkel özelliğiyle tamamen çelişmekteydi. Diğer taraftan dinlerin gelişim merkezi İsrail'de Yahudi olmayanlar arasında bu din yayılmadan önce, sanat ve bilim önemsiz bir yer tutmaktaydı. Hepsinden önemlisi din, dünyanın her yerinde az çok eski geleneklerin denetimi altındadır ve bunların temellerini inançlarda ve eski zamanların âdetlerinde aramaktadır. İnsanın genel düşüncesine göre tarihte ne kadar geriye gidilirse atalarının mutluluğu ve bilgeliği o oranda artmaktadır. Bu, en nihayetinde bir yandan yeryüzünde dolaşmakta olan ataların, tanrıların arasında yaşarken tasvir edilmesine kadar geri götürülebilir. Aşırı derecede tutucu olan Mısırlılar, kutsal atalarının gezindiği topraklarda yürümek ve kadim zamanlarda atalarının önünde diz çöktüğü aynı tanrılara tıpkı atalarının ibadet ettiği şekilde tapınmak için çok arzuluydular. Böylece, MÖ 3000'den sonra oldukça gelişmiş olan Mısırlıların daha sonraki dini, barbar atalarınıninkile acınası bir şekilde aynı kaldı. Yaklaşık olarak MÖ 4000'ler ve öncesindeki Mısır medeniyetinin durumu hakkında mevcut bilgimiz hiyeroglif yazı sisteminin gelişimi için atılan ilk adımlar gibi bazı gelişmelerin çoktan gerçekleşmiş olduğunu kanıtlamak için yeterlidir. Ancak bu dönemin kaba sanatsal denemeleri, ölülerin berbat çukurlara veya büyük küplere defnedilmesi, hasırdan ve kerpiçten binalar ve hasır işi tapınaklar, Mısır mimarisinin ve sanatının, piramitler çağının mükemmelli-

ğine doğru ilk adımını attığı İkinci ve Üçüncü Hanedan dönemleriyle zıtlık oluşturmaktadır. Mısırlıların beşinci bin yıldaki dini gelişimini, sıradan Afrika paganlığıyla aynı seviyeye tereddütsüz yerleştirmektedir. Dönemin acemi oymacılığının eserleri, hepsi olmasa bile sonraki tanrıların pek çoğunun; isimleri, sembolleri ve sanatsal şekilleriyle o zamanlarda var olduğunu ve atalar zamanındaki kadim gelenek tarafından çoktan nakledilmiş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Mısır panteonunun⁴ kökeninin en uzak ve ücra neolitik (veya belki de yontma taş) çağına kadar uzandığını farz edebilir ve kendimizden emin bir şekilde bunu en ilkel barbarlığın bir ürünü olarak değerlendirebiliriz. Mısır medeniyetinin MÖ 3000 tarihinden evvelki hızlı gelişiminin bir şekilde daha sistemli bir dini geleneğe yok açmamış olması biraz ilginç gözükabilir. Bu hızlı gelişimi meydana getiren siyasi şartları öğrenene kadar elimizdeki açıklamayla yetinmek zorundayız. Yani, dünyanın her yerinde tutuculuk, dinin en önemli etkenlerinden birisidir ve antik Mısırlıların zihin yapısı tarihleri boyunca oldukça tutucudur. Bu tutuculuk çarpıcı bir şekilde gelişiminin zirvesinde olduğu zamanlarda bile kendisini gelenekçiliğin zincirlerinden kurtaramayan; ancak ilkel dönemlerin çocuksu bakış açısını ısrarla koruyan Mısır sanatında piramit çağı gibi erken bir dönemin sanatçılarının oldukça doğru bir şekilde çizebiliyor olmalarına ve ara sıra bunu yapmalarına rağmen kendisini göstermektedir. Dinsel sanatta geleneğe bu denli bağlılık, sanatsal gelişimin önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla tanrıların figürleri her zaman, soğukluğu ve bazı detaylarda çocuksu bir şekilde ilk dönemin kusurlu tarzını korumuştur. Sözelimi, en eski tanrılardan biri olan Ptah'ın bütün tasvirleri, sanatçıların henüz kolları ve bacakları vücuttan ayırmadan çizdikleri acemi bir dönemi işaret etmektedir. Mısır dinini oluşturan ve daha sonraki gelişmelerin kalıcı olmasını sağlayan çağın bu aşırı basitliği aynı şekilde kuş tüylerinden, boynuzlardan ve basit kıvrımlı taçlardan oluşan barbar ilahlarının başlıklarında olduğu kadar ellerinde tuttuk-

4 Bir toplumun bütün tanrıları (ç.n.)

ları basit sancaklarda da açık bir şekilde görülmektedir. Sözkonusu erkek tanrılar olduğundaysa bu alametler genellikle, Set'in hayvan figürünün başında gözüken sonlandırıcı fırça darbeleridir. Tanrıçalar ise genellikle çiçekli nilüfer sapı tutarken tasvir edilirler. Alamet olarak silahların gözükmesi nispeten seyrekdir. Mısır ilahlarının çoğunun hayvan şeklinde tasvir edilmesiyle ve hayvanlara tapınmanın kökeniyle aynı şekilde böyle put benzeri çiçeklikler, bize totemciliği anımsatan bu ilginç yerel ilahi semboller ve benzerleri, barbarlık döneminden kalan bir kalıntı olarak değerlendirildiğinde bütün bunların hepsi açık bir şekilde anlaşılır hale gelmektedir. Bir sonraki bölümde bu konuyu ayrıntılarıyla anlamaya çalışacağız.

Birinci Bölüm

Yerel Tanrılar

Canlılık⁵ ilkel dinin alabildiğine yayılmış bir şeklidir. Canlılık inancında gelişmiş pagan dinlerindeki gibi bir tanrı yoktur. Yalnızca, yeryüzü ve gökyüzünün sabit veya hareket halindeki çok sayıda ruhla dolu olduğuna inanılır. Bu ruhlar maddi dünyada insanların, bitkilerin ya da boyut veya şekil bakımından olağanüstü olabilen herhangi bir nesnenin içerisinde ikamet edebilirler. İnsanlar bu ilkel ilahlara karşı duyduğu korkudan dolayı, verdikleri kurbanlarla bu ilahların kızgınlığını yatıştırmaya çalışmalarıyla beraber, bu ilahlar önce koruyucu ruhlara ve putlara daha sonra ise tanrılara dönüştüler. Bazı bilim insanları tüm dinlerin ilkel bir canlılık anlayışından geldiğini iddia etmektedir. Bu iddia doğru olsun ya da olmasın böyle bir köken ilkel Mısır dinine özellikle uygun olup sonsuz ve karmaşık panteonlarını açıklamaktadır. Tarihsel süreçte Mısırlılar bize, dünyanın her bir parçasının tanrılarla dolu olduğunu bildirir. Bu, sanki bu tanrılar evrenselmiş ve çoktanrıcılığın ilkel bir çeşidi sanki bu ifadelerin altında gizliymiş gibi günümüz-

5 Olup bitenin, ruhlar alanının gizli güçleri tarafından yönetildiğine inanan ilkel anlayış, animizm. (ç.n.)

de genellikle yanlış yorumlanan bir iddiadır. Fakat sözgelimi, timsah Sobk, suaygırı ilahı Epet ve benzerleri gibi suda yaşayan tanrılar suyu temsil etmiyorlardı; bunlar sadece, genellikle sulak bir alanda yaşıyorlardı. Genel itibarıyla eski yerel tanrıların büyük çoğunluğunun bütün evrensel izahlara karşı durduğunu görmekteyiz. Bunların bir zamanlar, etki alanı aslında oldukça sınırlı olan yerel ruhlardan başka bir şey olmadıkları ortadadır. Başlangıçta koruyucu ruhların, olağandışı boyutlardaki ve şekillerdeki ağaç veya kaya olduğunu farz etme eğilimi olmuş olabilir. Bu ruhlara ilk durumda, içinde yaşadıkları kutsal nesnelere şeklindeyen tapınılır; ikinci durumda ise tapınış, dikkati çeken bazı yerel nesnelere veya mekâna sık sık uğrama şansı olan olağanüstü bir hayvanda somutlaşmaktadır. Bu koruyucu ruhların pek çoğu hiçbir zaman gerçek tanrılar haline gelmemiştir, yani daimi bir inanç halini almamıştır. Teb usulü bazı duvar resimlerinden öğrendiğimize göre, bu geçici evre, tarlada çalışan hasatçıların yiyeceklerinin az bir kısmını o tarlaya hükmeden bir ağaca, başka bir deyişle ağaçta yaşayan ruha adak olarak bağışlamaları veya tarlada rastladıkları bir yılanı, basit bir canlıdan daha fazlası olduğunu varsayarak beslemeleri gibi hadiselerde ortaya çıkmaktadır. Bu yılan yok olabilir ancak muhtemelen sonsuza kadar kutsal kalacak o yerde anısı yaşayacaktır. Belki de yılanı beslenirken gösteren resim, bağışın o zamanlar için bile yalnızca yerel bir ruhun yılan şeklindeki ilk görünüşünün hatırlanması anlamına geldiği şeklinde yorumlanabilir.

Tarihi dönemlerden kalma ilkel canlılığı açık bir şekilde gösteren bir diğer örneğe, Berlin Müzesi'ndeki bir papirüste anlatılan hikâyenin eski bir bölümünde rastlamaktayız. Hikâyede çobanlar, nehir kıyısındaki bir çalılığa saklanmış "bir tanrıça"ya rastlarlar. Korkuyla oradan kaçıp yaşlı bir bilge olan baş çobanı çağırırlar. Bu bilge, tanrıçayı saklandığı yerden büyüyle çıkarır. Ne yazık ki papirüs, tanrıçanın "korkunç görüntüsüyle saklandığı yerden çıkışı" ile aniden kesilmektedir. Ancak bu hikâyeyle, basit "tanrı" teriminin piramit çağında ve sonrasında varlığını sürdürdüğünü tekrardan görmekteyiz.